

Gécseg Zsuzsanna

FRANCIA NYELVŰ PASSZÍV SZERKEZETEK VIZSGÁLATA A
MONTAGUE-GRAMMATIKA ELMÉLETI KERETÉBEN

1.1. Ennek a dolgozatnak a tárgya egy, a francia nyelvben igen gyakori szerkezet, a passzív szerkezet vizsgálata.¹ Számos elmélet keretei között vetődött már fel a kérdés: hogyan írható le, hogyan mutatható ki az aktív mondatok, illetve a nekik "megfelelő"² passzív mondatok közötti jelentésbeli ekvivalencia vagy nem-ekvivalencia?

Vizsgálódásaim elméleti keretéül a még meglehetősen új, de már igen elterjedt MONTAGUE-grammatikát (a továbbiakban MG) választottam, más szóval: megkísérlem megállapítani, vajon ez az elméleti keret milyen választ tud adni az előzőekben feltett kérdésre. Nem célom annak kutatása, hogy vajon az MG jobb-e, hatékonyabb-e, mint más grammatikák, köztük CHOMSKY transzformációs—generatív grammatikája, mivel ebben az esetben kontrasztív vizsgálatot kellett volna végezni, csupán arra keresek választ, hogy ez a grammatika milyen megközelítést nyújt a passzív szerkezetek terén.

¹ Munkámban jelentős segítséget nyújtottak az általános nyelvészeti tanszék és a francia tanszék egy-egy oktatójával folytatott személyes konzultációk: dr. Maleczki Márta Montague és követői elméletét és műveit ismertette meg velem, dr. Albert Sándor pedig a francia passzív szerkezetek tanulmányozásához nyújtott segítséget, és felhívta a figyelmemet a probléma vizsgálatakor felmerülő elméleti és gyakorlati kérdésekre.

² A nekik "megfelelő" kifejezést itt a francia "respectif", ill. az angol "respective" értelmében használom, nem pedig ekvivalenciaként, hiszen éppen ennek megléte vagy meg nem léte a dolgozat tárgya.

1.2. Az MG a transzformációs—generatív grammatikákhoz hasonlóan rekurzív szabályokat tartalmaz, és ebben a keretben is úgy szoktak eljárni, hogy bizonyos grammatikai problémák illusztrálásául az adott nyelv egy részrendszerét, "töredékét" (fragmentumát) előállító szabályrendszert alkotnak.

Dolgozatomban magam is kísérletet teszek arra, hogy felvázoljam egy olyan, francia nyelvi fragmentum grammatikáját, amely tartalmaz néhány, a passzív szerkezetek körében felmerülő problémát; nem mindet, mivel ez a fragmentum, sőt maga a dolgozat kereteit is rendkívül kitágítaná. A fragmentum nagyon kevés szótári egységet tartalmaz, a generált mondatok is igen egyszerűek (összetett mondat például nem is szerepel köztük, de néhány szabály beiktatása ezek generálását is lehetővé tenné), ám nem nehéz belátni, hogy a lexikon bővítésével és a szabályok számának növelésével hasonló szerkezetű, de ezeknél jóval bonyolultabb mondatok is létrejöhetnének: olyanok, amelyeket könyvekben, újságokban olvasunk. Hogy melyek azok a problémák, amelyeknek az illusztrálását szolgálja a töredék, és melyek azok, amelyek most kimaradtak belőle, arra majd a későbbiekben rátérek.

1.3. A szemantikai interpretáció felvázolásakor kiindulópontom az az alaphipotézis, mely szerint az aktív és a nekik megfelelő passzív igék teljesen semleges környezetben ekvivalensek. Az aktív és a passzív ige szemantikai reprezentációját úgy adom tehát meg, hogy a belőlük levezetett "semleges" mondatoknak (vagyis azoknak, amelyek nem tartalmazzák a később felvázolandó problémákat) a szemantikai reprezentációja is

azonos lesz. A továbbiakban azt vizsgálom, hogyan változik, hogyan szűnik meg ez az azonosság bizonyos egyéb tényezők hatására: /i/ logikai kvantoroknak megfelelő kifejezések, /ii/ tagadás és logikai kvantoroknak megfelelő kifejezések, /iii/ anaforikus névmások, valamint /iv/ az ágens nélküli passzív. Ezenkívül még számos problémát felvetnek a passzív szerkezetek, amelyekre a már említett okokból nem térek ki, de amelyeket a konkluzióban felvázolok a további kutatások tárgyaként.

1.4. A passzív szerkezetek kérdésével számos nyelvész foglalkozott az MG keretén belül, általában az angol nyelv szerkezeteit vizsgálva. Dolgozatomban főleg két szerző (BENNETT, 1976 és PARTEE, 1976) tanulmányára támaszkodom. A két munka eltérő módon közelíti meg a problémát, mindkettőben vannak azonban olyan rész megoldások, amelyek egymással összeegyeztethetők, és amelyek — megfelelő módosítással és kiegészítéssel — alapként szolgálhattak a francia passzív szerkezetek MG- keretben történő vizsgálatához.

1.5. Dolgozatom felépítése a következő: először röviden ismertetem az MG lényegét, azután felvázolom a francia nyelvi töredék grammatikáját. Ez két részből áll: a szintaxisból (és a hozzá tartozó morfológiai kiegészítőkből), valamint a szintaxissal szoros kapcsolatban álló szemantikából. Ebben a részben foglalkozom részletesen az aktív és passzív mondatok közti jelentéskülönbség okaival, megfelelő példamondatok és azok grafikus ábrázolása segítségével. Végül összefoglalom a vizsgálatból levonható következtetéseket, és röviden áttekintem azokat

a problémákat, amelyeknek elemzése kimaradt a dolgozattól, de amelyek elemzése a további kutatások útját jelölhetné ki.

2.1. A MONTAGUE-grammatika³ RICHARD MONTAGUE amerikai matematikus-logikus nevéhez fűződik, akinek a 70-es évek elejére kidolgozott elmélete nagyon sok nyelvész érdeklődését keltette fel. Montague kiindulópontja az az alaphipotézis volt, hogy a természetes nyelvek szintaxisa, szemantikája és pragmatikája nem a pszichológia, hanem a matematika ágai, következésképpen ezeket ugyanolyan eszközökkel lehet vizsgálni, mint a mesterséges nyelveket. Alapelve továbbá, hogy a szintaxis nem autonóm, hanem szoros kapcsolatban áll a szemantikával, és ennél fogva (FREGE nyomán) az, hogy a mondat jelentése kiszámítható az alkotórészek jelentéséből és ezek kapcsolódási szabályaiából. Fő kérdése: mi a jelentés, és az általa elfogadott jelentés-fogalom hogyan ragadható meg matematikailag? Grammatikáját úgy szerkesztette meg, hogy az képes legyen a jelentés-fogalom kezelésére.

Grammatikája egy olyan generatív grammatika, amely két fő részből áll: egy szintaktikai és egy szemantikai komponensből. A szemantika mintegy "tükörképe" a szintaxisnak, homomorf vele. A szintaxis felépítése a következő: meghatározott kategóriájú szótári egységekből (alapkifejezésekből), valamint formációs szabályokból áll, amelyek megmutatják, hogyan épül fel egy komplex kifejezés az alapkifejezésekből. A szintaktikai kate-

³ Az MG ismertetéséhez felhasznált művek: THOMASON, 1974, DOWTY et alii, 1981, SZABOLCSI, 1977 és MONTAGUE, 1974.

góriák rendszere BAR-HILLEL és AJDUKIEWICZ kategoriális nyelv-tanára épül, vagyis néhány alapkategória kombinálódásával jön létre a többi kategória. A formációs szabályok mindegyike rendezett hármast alkot, amelynek első eleme egy szintaktikai művelet, a második a kiinduló kifejezések kategóriájának a sorozata (vagyis a művelet inputja), a harmadik pedig a kapott kifejezés kategóriája (vagyis a művelet outputja). A formációs szabályok sohasem transzformációk⁴, és sohasem lehetnek tekintettel a kiinduló kifejezések addigi derivációs történetére. Egy komplex kifejezés többféle szabály segítségével is létrejöhét, a kifejezés többértelműségét a szemantikai interpretáció fogja kimutatni. Ebből következik az a fontos sajátossága, hogy a transzformációs—generatív grammatikákkal ellentétben a szabályok közvetlenül felszíni szerkezeteket generálnak, az MG-ben nincs mélyszerkezet.

A szemantikai komponens nem más, mint egy modell, amely a szintaxis kifejezéseinek a szemantikai interpretációját tartalmazza. Ahhoz azonban, hogy megkaphassuk a generált kifejezések szemantikai interpretációját, előbb egyértelműsíteniük kell azokat. Ennek egyik — de nem egyetlen — módja az, hogy a kifejezéseket átfordítjuk egy olyan mesterséges nyelvre, amely elég rugalmas ahhoz, hogy egy természetes nyelvi kifejezés interpretálásában segítséget nyujthasson. Az egyik legalkalmasabb ilyen nyelv az intenzionális logika (a továbbiakban IL) nyelve. A szintaktikai és a szemantikai komponens közé

⁴ Az MG-kiterjesztésekben gyakran előfordulnak transzformációs szabályok (lásd pl. PARTEE, 1976). Ezekben a FREGE-i alapelv ún. "lazább" változatát fogadják el. Erről a kérdésről bővebben ld. MALECZKI 1986-ot.

tehát be kell iktatnunk egy IL-komponenst, melyhez a szintaktikai komponensből fordítófüggvények segítségével jutunk, és amelyet a szemantikai komponens immár közvetlenül értelmezhet. A szintaktikai kategóriáknak IL-típusok felelnek meg, a szótári egységeknek IL-konstansok és változók, a formációs szabályoknak pedig IL-fordítási szabályok. Ahogy az adott szintaktikai kategóriájú alapkifejezéseket a szintaktikai szabályok adott kategóriájú komplex kifejezésekké alakítják, ugyanúgy az ennek megfelelő IL-típusú konstansokat és változókat a szintaktikai szabályok tükörképei, a fordítási szabályok az adott kategóriájú kapott komplex kifejezésnek megfelelő típusu IL-kifejezéssé alakítják át. Ami a szintaktikai kategóriáknak IL-típusokba való fordítását illeti, a függvénytan szabályainak megfelelően egy szintaktikai kategóriának nem felelhet meg több típus, és minden szintaktikai szabályhoz tartoznia kell egy fordítási szabálynak. Az IL-típusok többnyire intenzionálisak: egy adott IL-típusú kifejezéshez tartozó intenziófüggvény az összes lehetséges valóságmodellhez, lehetséges világhoz hozzárendeli a kifejezés ottani denotációját, hiszen egy kifejezés jelentése nem adható meg extenziójával, hanem az összes lehetséges tényállást számításba kell venni. Nyilvánvaló, hogy a hatalmas bolha kifejezés jelentése nem adható meg a hatalmas és a bolha szavak jelentésének puszta összegéből (vö. SZABOLCSI, 1977, 163). Az MG szemantikája tehát modell-elméleti, és tartalmazza a lehetséges világok fogalmát. A harmadik jellemzője ennek a szemantikának az, hogy igazságfeltételes, vagyis egy mondat jelentését itt azon lehetséges világok halmaza fogja

modellálni, amelyekben a mondat igaz. Ez utóbbi megállapítás modellelméleti megfogalmazása annak a kijelentésnek, hogy a mondat jelentése megegyezik a mondat használati szabályával.

Egy fragmentum MG-beli generálása ezek alapján a következő lépésekből áll: az alapkifejezések szintaktikai kategóriákba rendezése (szótárkészítés), majd az adott kategóriájú alapkifejezéseket komplex kifejezésekké összerakó szabályok megadása: mindez a szintaktikai komponenst alkotja. Ezután — illetve ezzel párhuzamosan — kell felépülnie az IL-komponensnek: a fordítófüggvények IL-típusokba rendezik az adott kategóriájú alapkifejezések IL-fordításait, majd ezeket az IL-fordításokat a szintaktikai szabályoknak megfelelő fordítási szabályok komplex kifejezés-fordításokká rakják össze. Ha két, különböző úton létrejött komplex kifejezés fordítása megegyezik, akkor azok szemantikailag ekvivalensek, ha pedig egy komplex kifejezésnek több fordítása is lehet, akkor az a kifejezés többértelmű.

2.2. Most pedig felvázolom az általam választott fragmentum felépítését, kezdve a szintaktikai komponenssel.⁵

⁵ A szintaxis kidolgozásához a következő műveket használtam fel: a szótár-rész alapkategóriái egy részének kiválasztása BENNETT, 1976 alapján történt, ugyancsak ezt a művet használtam fel az S1-S6, az S11, S13 és S15 szabályok fő vázának felépítéséhez. A $\emptyset$ morféma Det kategóriába való felvétele SZABOLCSI, 1985 egyik ötletén alapul. A CN/CN kategória, a morfológiai rész és a szintaktikai szabályok ennek megfelelő pontosítása saját elgondolás, ugyanígy a negációs szabályok és az ágens nélküli passzív igéket előállító szabályok is. A passzív igék külön kategóriába sorolása GAZDAR-SAG, 1981 egyik ötletén alapul.

Szintaktikai alapkategóriául a következő hármat választottam: t , vagyis a kijelentő mondat kategóriája; CN , vagyis a köznevek és köznévi csoportok kategóriája; valamint IV , amely az intranszitiv igék és egyéb intranszitiv igei csoportok kategóriája. A többi kategória ezen alapkategóriák kombinálódásával jön létre. A kombinálódások a következő rekurzív definíció alapján mennek végbe: Legyen Cat a fragmentum kategóriáinak halmaza, vagyis az a legkisebb X halmaz, amelyre igaz a következő két állítás:

- a) t , CN és IV benne vannak X -ben és
- b) valahányszor A és B benne vannak X -ben, A/B és $A//B$ szintén benne vannak X -ben; A/B -n és $A//B$ -n azt a kategóriát értjük, amellyel B -t kombinálva⁶ A -t kapjuk (vagy a függvénytan szerint értelmezve: $A/B(B)=A$, illetve $A//B(B)=A$, vagyis A/B és $A//B$ az a függvény, amely B argumentumnál A értéket vesz fel). Ez a kétféle kategória a szintaxisban kissé eltérő sajátosságokat mutat, de az IL -komponensben már ugyanolyan típus rendelődik majd mindkettőjükhöz.

Legyen B_A az A kategóriájú alapkifejezések halmaza, P_A pedig az A kategóriájú kifejezések halmaza. A B_A halmazt a következő lista szemlélteti:

$B_T = \{Marie, Paul, il_0, il_1, il_2 \dots\}$

$B_{CN} = \{homme, femme, chambre, livre\}$

$B_{IV} = \{marche\}$

⁶ A kombinációkat az F szintaktikai műveletek pontosítják.

$$B_{TV} = \{a, \text{cherche, fait}\}$$

$$B_{Det} = \{\emptyset, \text{le, un, deux, chaque}\}$$

$$B_{CN/CN} = \{\text{son}_0, \text{son}_1, \text{son}_2 \dots\}$$

$$B_{TV/T} = \{\text{donne, montre}\}.$$

Ez a fragmentum nem tudja nemek szerint elkülöníteni a névmásokat, névelőket, sem az igéket számban egyeztetni, mert ahhoz részletesebben kellett volna kidolgozni a morfológiát. Ennek természetesen elvi akadálya nem lenne, de mivel ez a jelenség nem érinti a passzív szerkezetek problematikáját, eltekintettem tőle. A szintaxis így olyan mondatokat is generálni fog, mint: *Le femme cherche Paul vagy *Un femme fait le chambre stb.

Most pedig következnek a formációs szabályok listája az allomorfok kiválasztását pontosító morfológiai táblázatokkal!

S1. $B_A \in P_A$ minden A kategóriára

S2. Ha $\alpha \in P_T$ és $\beta \in P_t$, akkor $F_{0,n}(\alpha, \beta), F_{1,n}(\alpha, \beta), F_{2,n}(\alpha, \beta), F_{3,n}(\alpha, \beta), F_{4,n}(\alpha, \beta) \in P_t$, ahol $F_{0,n}(\alpha, \beta)$ -t úgy kapod, hogy

a) ha $\alpha = \underline{i1}_k$, akkor $\left. \begin{array}{l} \underline{i1}_n \\ \underline{le}_n \\ \underline{lui}_n \end{array} \right\}$ helyébe megfelelően írd $\left. \begin{array}{l} \underline{i1}_k \\ \underline{le}_k \\ \underline{lui}_k \end{array} \right\}$ -t

b) Máskülönben

/i/ $\underline{i1}_n$ helyébe írd α -t

/ii/ $F_{1,n}(\alpha, \beta)$ -t úgy kapod, hogy alkalmazod A-t

/iii/ $F_{2,n}(\alpha, \beta)$ -t úgy kapod, hogy alkalmazod B-t

/iv/ $F_{3,n}(\alpha, \beta)$ -t úgy kapod, hogy alkalmazod C-t

/v/ $F_{4,n}(\alpha, \beta)$ -t úgy kapod, hogy alkalmazod D-t

} úgy, hogy a megfelelő l. sorozatot helyettesítsd a 2. sorozattal

c) Ha P_t -ben van est- n és a behelyettesítendő T kategóriájú kifejezést megelőzi egy indexelt kifejezés, az indexelt kifejezés indexe nem lehet azonos az alkalmazott $F_{k,n}$ műveletben szereplő n értékével.

S3. Ha $\alpha \in B_{T/CN}$ és $\beta \in P_{CN}$, akkor $F_5(\alpha, \beta)$, $F_6(\alpha, \beta)$, $F_7(\alpha, \beta)$, $F_8(\alpha, \beta)$, $F_9(\alpha, \beta) \in P_T$, ahol $F_5(\alpha, \beta)$ -t, $F_6(\alpha, \beta)$ -t, $F_7(\alpha, \beta)$ -t, $F_8(\alpha, \beta)$ -t úgy kapod, hogy

a) $\psi \in B_{T/CN}$ csak son $_k n \in P_{CN}$ -nel kapcsolódhat, ahol $F_5(\alpha, \beta)$ -t alkalmazzuk úgy, hogy $F_5(\alpha, \beta) = \alpha\beta$.

b) Máskülönben lásd az E táblázatot.

S4. Ha $\alpha \in P_T$ és $\beta \in P_{IV}$, akkor $F_5(\alpha, \beta) \in P_t$

S5. Ha $\alpha \in P_{TV}$ és $\beta \in P_T$, akkor $F_5(\alpha, \beta)$, $F_{10}(\alpha, \beta)$, $F_{11}(\alpha, \beta)$, $F_{12}(\alpha, \beta)$, $F_{13}(\alpha, \beta)$, $F_{14}(\alpha, \beta)$, $F_{15}(\alpha, \beta) \in P_{IV}$, ahol

a) Ha $\beta = \underline{11}$, akkor $F_{10}(\alpha, \beta)$ -t, $F_{11}(\alpha, \beta)$ -t, $F_{12}(\alpha, \beta)$ -t, $F_{13}(\alpha, \beta)$ -t, $F_{14}(\alpha, \beta)$ -t, $F_{15}(\alpha, \beta)$ -t úgy kapod, hogy alkalmazd rendre

/i/ F-et

/ii/ G-t

/iii/ H-t

/iv/ I-t

/v/ J-t

/vi/ K-t

b) Máskülönben alkalmazd $F_5(\alpha, \beta)$ -t

S6. Ha $\alpha \in P_{TV/T}$ és $\beta \in P_T$, akkor $F_{17}(\alpha, \beta)$, $F_{18}(\alpha, \beta)$,

$F_{19}(\alpha, \beta) \in P_{TV}$, ahol $F_{17}(\alpha, \beta)$ -t, $F_{18}(\alpha, \beta)$ -t és $F_{19}(\alpha, \beta)$ -t

úgy kapod, hogy

- a) Ha $\beta = \underline{il}$, akkor
- /i/ alkalmazd F-et és $F_{17}(\alpha, \beta) = F_{10}(\alpha, \beta) \underline{\hat{a}}$
- /ii/ alkalmazd I-t és $F_{18}(\alpha, \beta) = F_{13}(\alpha, \beta) \underline{\hat{a}}$
- b) Máskülönben $F_{19}(\alpha, \beta) = F_5(\alpha, \beta) \underline{\hat{a}}$
- S7. Ha $\alpha \in P_T$ és $\beta \in P_{PIV}$, akkor $F_5(\alpha, \beta) \in P_t$
- S8. Ha $\alpha \in P_{PTV}$ és $\beta \in P_T$, akkor $F_5(\alpha, \beta)$, $F_{12}(\alpha, \beta)$, $F_{14}(\alpha, \beta)$,
 $F_{16}(\alpha, \beta) \in P_{PIV}$, ahol úgy kapod meg $F_{12}(\alpha, \beta) - t$,
 $F_{14}(\alpha, \beta) - t$, $F_{16}(\alpha, \beta) - t$, hogy
- a) Ha $\beta = \underline{il}$, akkor alkalmazd rendre
- /i/ H-t
- /ii/ K-t
- /iii/ L-t
- b) Máskülönben alkalmazd F_5 -öt.
- S9. Ha $\alpha \in P_{PTV/T}$ és $\beta \in P_T$, akkor $F_{20}(\alpha, \beta)$, $F_{21}(\alpha, \beta)$,
 $F_{22}(\alpha, \beta) \in P_{PTV}$, ahol $F_{20}(\alpha, \beta) - t$, $F_{21}(\alpha, \beta) - t$, $F_{22}(\alpha, \beta) - t$
úgy kapod, hogy
- a) Ha $\beta = \underline{il}$, akkor
- /i/ alkalmazd H-t és $F_{20}(\alpha, \beta) = F_{12}(\alpha, \beta) \underline{\text{par}}$
- /ii/ alkalmazd K-t és $F_{21}(\alpha, \beta) = F_{14}(\alpha, \beta) \underline{\text{par}}$
- b) Máskülönben $F_{22}(\alpha, \beta) = F_5(\alpha, \beta) \underline{\text{par}}$
- S10. Ha $\alpha \in P_T$, akkor $F_{23}(\alpha) \in P_{CN/CN}$ úgy, hogy $F_{23}(\alpha) = \underline{\text{de}\alpha}$
- S11. Ha $\alpha \in P_{CN/CN}$ és $\beta \in P_{CN}$, akkor $F_5(\alpha, \beta)$ és $F_{24}(\alpha, \beta) \in P_{CN}$,
ahol $F_5(\alpha, \beta) - t$ és $F_{24}(\alpha, \beta) - t$ úgy kapjuk, hogy
- a) Ha $\alpha = \underline{\text{son}}_k$, akkor alkalmazd $F_5 - t$
- b) Máskülönben $F_{24}(\alpha, \beta) = \beta\alpha$
- S12. Ha $\alpha \in B_{TV}$ és $\alpha \neq \alpha'$, akkor $F_{25}(\alpha) \in P_{PIV}$, ahol $F_{25}(\alpha) = \underline{\text{esta}'}$,
és α' -nak participe passé alakja

S13. Ha $\alpha \in B_{TV}$ és $\alpha \neq \underline{a}$, akkor $F_{26}(\alpha) \in P_{PTV}$, ahol $F_{26}(\alpha) = F_{25}(\alpha) \underline{par}$

S14. Ha $\alpha \in B_{TV/T}$, akkor $F_{27}(\alpha) \in P_{PTV}$, ahol $F_{27}(\alpha) = F_{25}(\alpha) \underline{\grave{a}}$

S15. Ha $\alpha \in B_{TV/T}$, akkor $F_{27}(\alpha) \in P_{PTV/T}$

S16. Ha $\alpha \in B_{IV}$, akkor $F_{28}(\alpha) \in P_{IV}$ úgy, hogy $F_{28}(\alpha) = \underline{ne}$ a pas

S17. Ha $\alpha \in B_{TV}$, de $\alpha \neq \underline{a}$, akkor $F_{28}(\alpha) \in P_{PIV}$ úgy, hogy $F_{28}(\alpha) = \underline{n' est pas}$ α' , ahol α' α -nak participe passé alakja

S18. Ha $\alpha \in B_{TV}$, akkor $F_{28}(\alpha) \in P_{TV}$

S19. Ha $\alpha \in B_{TV}$, de $\alpha \neq \underline{a}$, akkor $F_{29}(\alpha) \in P_{PTV}$ úgy, hogy

$$F_{29}(\alpha) = F_{28}(\alpha) \underline{par}$$

S20. Ha $\alpha \in B_{TV/T}$, akkor $F_{28}(\alpha) \in P_{TV/T}$

S21. Ha $\alpha \in B_{TV/T}$, akkor $F_{31}(\alpha) \in P_{PTV/T}$ úgy, hogy $F_{31}(\alpha) = F_{29}(\alpha) \underline{\grave{a}}$

S22. Ha $\alpha \in B_{TV/T}$, akkor $F_{31}(\alpha) \in P_{PTV}$.

A morfológiai táblázatok:

1.	$\beta \in P_t$		$\alpha \in P_t$	
	Állító	Van benne <u>par</u>	$\alpha = \underline{il}_k$	α pozíciója
A1	+	-	+	... <u>le</u> _k ...
2	+	-	-	RI+ α
B1	nem releváns	-	+	<u>lui</u> _k + RI
2	nem releváns	-	-	... <u>\grave{a}</u> α
C1	nem releváns	+	+	... <u>lui</u> _k
2	nem releváns	+	-	... α
D1	-	-	+	... <u>ne</u> <u>le</u> _k ...
2	-	-	-	<u>pas</u> α

2. E	$\alpha \in B_{T/CN}$	$\beta \in P_{CN}$	$F_n(\alpha, \beta)$
	a	B_{CN}	F_5
	<u>le</u>	$P_{CN} \setminus \underline{son}_k^n$	F_5
	<u>un v. deux</u>	$\underline{son}_k^n$	$F_6(\alpha, \beta) = a \text{ de } \underline{ses}_k^n \underline{s}$
	<u>un v. deux</u>	más	$F_7(\alpha, \beta) = a \text{ des } \beta'^*$
	<u>chaque</u>	$\underline{son}_k^n$	$F_8(\alpha, \beta) = \underline{tous} \underline{ses} \underline{n} \underline{s}$
	<u>chaque</u>	más	$F_9(\alpha, \beta) = \underline{tous} \underline{les} \beta'$

* β' : β -ban az első szó többesszámba kerül

3.	α (ahol $\alpha \in P_{TV}^{UP} P_{TV/T}^{UP} P_{PTV}^{UP} P_{PTV/T}^{UP}$)			$F_n(\alpha, \underline{il})$
	állító	$\underline{à}$ -ra végződik → $\underline{à}$ -t töröljük	<u>le-vel</u> vagy <u>ne</u> <u>le-vel</u> kezdődik	
F	+	-	-	$F_{10}(\alpha, \underline{il}) = \underline{le} \dots$
G	+	+	+	$F_{11}(\alpha, \underline{il}) = \underline{le} \underline{lui} \dots$
H	+	+	-	$F_{12}(\alpha, \underline{il}) = \underline{lui} \dots$
I	-	-	-	$F_{13}(\alpha, \underline{il}) = \underline{ne} \underline{le}$
J	-	+	+	$F_{14}(\alpha, \underline{il}) = \underline{ne} \underline{le} \underline{lui} \dots$
K	-	+	-	$F_{15}(\alpha, \underline{il}) = \underline{ne} \underline{lui} \dots$
L	nem re- leváns	<u>par</u> -ra végző- dik	nem re- leváns	$F_{16}(\alpha, \underline{il}) = a \underline{lui}$

A mondatok felépítését ágrajzon is szemléltethetjük:
az egyes elágazások egy-egy szintaktikai szabály végrehaj-
tását ábrázolják. Példaként nézzük meg egy olyan mondat

ábrázolási lehetőségeit, amelyhez bizonyos tényezők miatt többféle szemantikai interpretáció tartozhat. Ilyen például a logikai kvantort és tagadást tartalmazó mondat.

Az ábra magyarázata: az egyes kifejezések elé írt betűk a kifejezés kategóriáját jelölik, a mögójük írt számok pedig annak a szabálynak, illetve műveletnek a számát, amelynek alkalmazásával az adott kifejezés létrejött.

a) t Paul ne cherche pas deux livre(s) 4,5

T Paul IV ne cherche pas deux livre(s) 5,5

TV ne cherche pas 18,28 T deux livre(s) 3,5

TV cherche

Det deux CN livre

b) t Paul ne cherche pas deux livre(s) 2,1,0

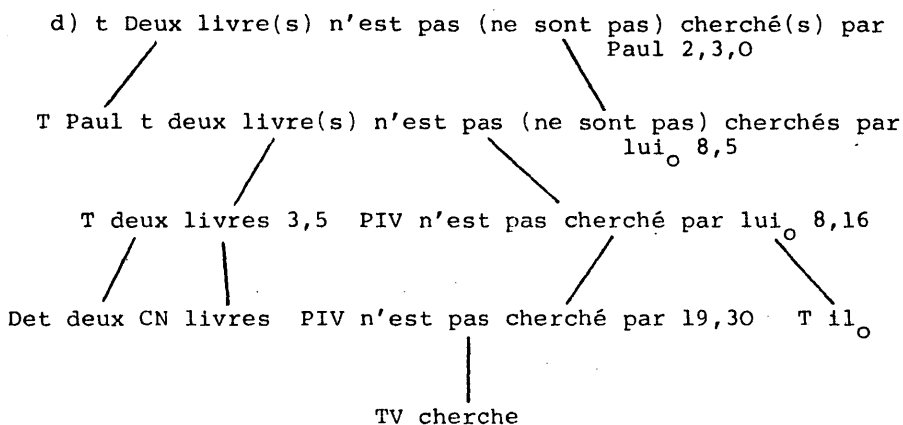
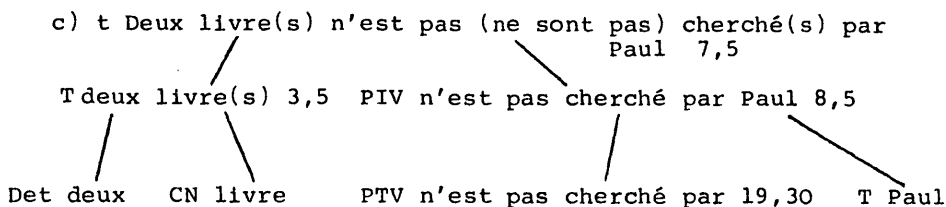
T deux livre(s) 3,5 t Paul ne le_o cherche pas 4,5

Det deux CN livre

T Paul IV ne le_o cherche pas 5,10

TV ne cherche pas 18,28 T il_o

TV cherche

2.3. A szintaktikai komponens ismertetése után megkíséreltem felvázolni az intenzionális logikai "tükörképet"⁷

Az IL-komponens két részből áll: IL szintaxisából és az ezt interpretáló szemantikából (amely egyúttal a természetes nyelvi fragmentum interpretálásául is szolgál).

⁷ A fordítási szabályok közül T1 egy része, valamint T2-T6, T11, T13 és T15 BENNETT 1976-ból származik, a többi saját elgondolás, PARTEE 1976 egyik ötletének felhasználásával.

A szintaxis a típusok halmazának rekurzív definíciójával kezdődik. Legyen t , e és s rögzített objektum. Akkor a típusok halmaza a következőképpen definiálható:

1. t egy típus
2. e egy típus
3. Ha a és b típusok, akkor $\langle a, b \rangle$ egy típus
4. Ha a egy típus, akkor $\langle s, a \rangle$ is típus

A rövideg kedvéért most rátérek a francia nyelvi fragmentum IL-fordítására.

A kategóriákat típusokká egy f fordítófüggvény alakítja, a következőképpen:

$$f(t) = t$$

$$f(\text{CN}) = f(\text{IV}) = f(\text{PIV}) = \langle e, t \rangle$$

$$f(A/B) = f(A//B) = \langle \langle s, f(B) \rangle, f(A) \rangle \quad \text{Eszerint:}$$

$$f(T) = \langle \langle s, \langle e, t \rangle \rangle, t \rangle$$

$$f(\text{TV}) = f(\text{PTV}) = \langle \langle s, \langle \langle s, \langle e, t \rangle \rangle, t \rangle \rangle, \langle e, t \rangle \rangle$$

$$f(\text{TV}/T) = f(\text{PTV}/T) = \langle \langle s, \langle \langle s, \langle e, t \rangle \rangle, t \rangle \rangle, \langle \langle s, \langle \langle s, \langle e, t \rangle \rangle, t \rangle \rangle, \langle e, t \rangle \rangle \rangle$$

$$f(\text{Det}) = \langle \langle s, \langle e, t \rangle \rangle, \langle \langle s, \langle e, t \rangle \rangle, t \rangle \rangle$$

$$f(\text{CN}/\text{CN}) = \langle \langle s, \langle e, t \rangle \rangle, \langle e, t \rangle \rangle$$

Az IL-komponens alapkifejezései az adott típusú változók és konstansok. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a szintaxis alapkifejezéseinek megfelelő konstansok egy részét a kifejezés vesszővel ellátott változata jelöli (cherche', livre', stb.) A fragmentumban előforduló többi IL-konstansot és változót a megfelelő típusba sorolva így jelölöm:

- e típusú konstansok: m és p

- e típusú változók: x , y , z , x_n , y_n , z_n .

A többi típusnál nem lesz szükség speciális jelölésű konstansokra, csak változókra:

- $f(T)$ típusú változók:
- az IV és CN kategóriának megfelelő intenzionális típusú változók: P, Q, R.

Most pedig rátérek a fordítási szabályok konkrét felépítésének ismertetésére. Kétféle IL-be fordítási szabály van: függvényalkalmazós (rule of functional application) és speciális fordítást adó. Az előbbi azon alapul, hogy a tört-alakban felírt kategóriák függvényekként interpretálhatók: a nevezőben szereplő kategória a törtkategória argumentumaként szerepel, és a függvényérték kategóriája azonos a számlálóban szereplő kategóriával. A speciális fordítások esetén nem pusztán függvényalkalmazásról van szó, szükség van az operátorok ($\lambda, \exists, \forall$) és a többi művelet segítségére.

Tl. a) Marie, Paul fordítása rendre: $\lambda P[P(m)], \lambda P[P(p)]$

b) il_n fordítása: $\lambda P[P(x_n)]$

c) chaque fordítása: $\lambda P[\lambda Q \forall x [P(x) \rightarrow Q(x)]]$

d) le, $\emptyset$ fordítása: $\lambda P[Q \exists x [\exists y [P(y) \wedge (y=x)] \wedge Q(x)]]$

e) un fordítása: $\lambda P[\lambda Q \exists x [P(x) \wedge Q(x)]]$

f) deux fordítása: $\lambda P[\lambda Q \exists y [\exists z [y \neq z \wedge \forall x [(P(x) \vee (x=y) \wedge (x=z)) \rightarrow \neg Q(x)]]]]$

g) son_n fordítása: $\lambda P \lambda x [P(x) \wedge \hat{a}'(x) (\hat{\lambda} P [P(x_n)])]$

h) A többi alapkifejezésnek IL-konstansok felelnek meg;

ezeket a kifejezés vesszővel ellátott változata jelöli.

T2. Ha $\alpha \in P_T$ és $\beta \in P_t$, és α, β fordítása rendre α', β' , akkor $F_{0,n}(\alpha, \beta), F_{1,n}(\alpha, \beta), F_{2,n}(\alpha, \beta), F_{3,n}(\alpha, \beta), F_{4,n}(\alpha, \beta)$ fordítása $\alpha'(\wedge \lambda x_n[\beta'])$.

A T3-T9 és T11 szabályok függvényalkalmazósak, így nem szükséges őket külön felsorolni, mivel ugyanazon sémával írhatók le:

Ha $\alpha \in P_X$ és $\beta \in P_Y$ és α, β fordítása rendre α', β' , akkor $F_n(\alpha, \beta)$ fordítása $\alpha'(\wedge \beta')$.

T10. Ha $\alpha \in P_T$ és α fordítása α' , akkor $F_{23}(\alpha)$ fordítása $\lambda P \lambda x [P(x) \wedge \underline{\alpha}'(x)(\alpha')]$

T12. Ha $\alpha \in B_{TV}$, de $\alpha \neq \underline{a}$ és α fordítása α' , akkor $F_{25}(\alpha)$ fordítása $\lambda y [\exists x \alpha'(\wedge \lambda P [P(y)])(x)]$

T13. Ha $\alpha \in B_{TV}$, de $\alpha \neq \underline{a}$ és α fordítása α' , akkor $F_{26}(\alpha)$ fordítása $\lambda P \lambda x [\mathcal{P}([\wedge \lambda y \alpha'(\wedge \lambda P [P(x)])(y))]]$

T14. Ha $\alpha \in B_{TV/T}$ és α fordítása α' , akkor $F_{27}(\alpha)$ fordítása $\lambda P \lambda y [\exists x \alpha'(\mathcal{P})(\wedge \lambda P [P(y)])(x)]$

T15. Ha $\alpha \in B_{TV/T}$ és α fordítása α' , akkor $F_{27}(\alpha)$ fordítása $\lambda P \lambda \mathcal{Q} \lambda x [\mathcal{P}(\wedge \lambda y \alpha'(\wedge \lambda P [P(x)])(\mathcal{Q})(y)))]$

T16. Ha $\alpha \in B_{IV}$ és α fordítása α' , akkor $F_{28}(\alpha)$ fordítása $\lambda x [\sim \alpha'(x)]$

T17. Ha $\alpha \in B_{TV}$ de $\alpha \neq \underline{a}$ és α fordítása α' , akkor $F_{29}(\alpha)$ fordítása $\lambda y [\exists x \sim \alpha'(\wedge \lambda P [P(y)])(x)]$

T18. Ha $\alpha \in B_{TV}$ és α fordítása α' , akkor $F_{28}(\alpha)$ fordítása $\lambda P \lambda x [\sim \alpha'(\mathcal{P})(x)]$

T19. Ha $\alpha \in B_{TV}$, de $\alpha \neq \underline{a}$ és α fordítása α' , akkor $F_{30}(\alpha)$ fordítása $\lambda P \lambda x [\mathcal{P}([\wedge \lambda y \sim \alpha'(\wedge \lambda P [P(x)])(y))]]$

T20. Ha $\alpha \in B_{TV/T}$ és α fordítása α' , akkor $F_{28}(\alpha)$ fordítása

$$\lambda \alpha \lambda \beta \lambda x [\sim \alpha' (\mathcal{P})(\alpha)(x)]$$

T21. Ha $\alpha \in B_{TV/T}$ és α fordítása α' , akkor $F_{31}(\alpha)$ fordítása

$$\lambda \mathcal{P} \lambda y [\exists x \sim \alpha' (\mathcal{P})(\wedge \lambda P [P(y)])(x)]$$

T22. Ha $\alpha \in B_{TV/T}$ és α fordítása α' , akkor $F_{31}(\alpha)$ fordítása

$$\lambda \mathcal{P} \lambda \alpha \lambda x [\mathcal{P}(\wedge \lambda y \sim \alpha' (\wedge \lambda P [P(x)])(\alpha)(y))].$$

Az IL-formulákra bizonyos egyszerűsítő azonosságok alkalmazhatók, melyek segítségével az immár leegyszerűsített mondatok szemantikai ekvivalenciája vagy nem-ekvivalenciája könnyen kimutatható. Nézzük meg, hogy a szintaxis-részben ágrajzzal szemléltetett aktív-passzív mondatpár IL-fordítása milyen eltéréseket mutat az egyszerűsítő azonosságok alkalmazását követően!

$$a' \sim \text{cherche}'(p, \wedge \lambda Q \exists y [\exists z [y \neq z \wedge \forall x [[\text{livre}'(x) \Leftrightarrow (x=y \vee x=z)]] \rightarrow Q(x)]]])$$

$$b' \exists y [\exists z [y \neq z \wedge \forall x [[\text{livre}'(x) \Leftrightarrow (x=y \vee x=z)]] \rightarrow \sim \text{cherche}'(p, x)]]]$$

$$c' \exists y [\exists z [y \neq z \wedge \forall x [[\text{livre}'(x) \Leftrightarrow (x=y \vee x=z)]] \rightarrow \sim \text{cherche}'(p, x)]]]$$

$$d' \sim \text{cherche}'(p, \lambda Q \exists y [\exists z [y \neq z \wedge \forall x [[\text{livre}'(x) \Leftrightarrow (x=y \vee x=z)]] \rightarrow Q(x)]]])$$

Jól látható, hogy a két mondat nem egyértelmű, és az aktív és passzív igéket tartalmazó változatok elsődleges olvasata nem egyezik meg. A fő szemantikai különbség hordozója a kvantor és negáció egymáshoz viszonyított hatókörének megváltozása: az első esetben a mondat inkább azt jelenti, hogy nem két könyvet keres Pál (hanem pl. hármat), míg a passzív mondat azt, hogy összesen két könyv van (a lakásban pl.), amit nem keres Pál, az összes többit keresi.

Ugyanilyen módszerekkel vizsgálhatók meg a csak kvantort, illetve anaforikus névmást tartalmazó mondatok is.

Az ágens nélküli passzív szerkezetek létrehozását BENNETT és PARTEE csak transzformáció segítségével látta megoldhatónak, jóllehet MG-keretben kutattak, márpedig a FREGE-elv (legalábbis annak szigorú értelmezése) nehezen egyeztethető össze a transzformációkkal. Az általam javasolt reprezentáció szerint az ágens nélküli passzív igék más kategóriába tartoznak, mint ágenssel járó megfelelőjük, mégpedig úgy, hogy argumentumszámuk eggyel csökken (ami meg is felel a valóságnak), így sikerült elkerülnöm a BENNETT-féle törlési transzformáció alkalmazását, illetve PARTEE hasonló jellegű műveletét. PARTEE megoldásának azonban volt egy érdekes részlete: egzisztenciális kvantort vezetett be, és egy ágensnek minősülő x változót kötött le vele az ágens nélküli passzív igét tartalmazó mondatban. Így pl. a Paul est cherché mondat fordítása a következő lett: $\exists x[\text{cherche}'(x, \lambda P[P(p)])]$, amit magyarul úgy írhatnánk körül, hogy létezik egy entitás, aki (vagy ami) keresi Pált. Úgy vélem, ez az interpretáció meg is felel intuíciónknak, ez a formula azonban egy transzformációval létrejött kifejezés fordítása. Megkíséreltem tehát a fenti formációs-szabályoknak megfelelően olyan speciális fordítással ellátni az ágens nélküli passzív igéket, amelyeknek segítségével az ágens nélküli passzív mondat interpretációja megegyezik a PARTEE által javasolttal.

3. A befejező részben megkísérlem összefoglalni a dolgozat lényegét, valamint meghatározni a vizsgálat eredményét és a további kutatások irányát.

Egy rövid, francia nyelvi fragmentum (morfológiailag nem teljes) szintaxisát és IL-komponensét vázoltam fel, az alábbi kérdésekre keresve választ: az anyanyelvi beszélő által szemantikailag ekvivalensnek érzett aktív és passzív szerkezetek hogyan veszítik el ekvivalenciájukat, ha a velük alkotott mondat a) logikai kvantornak megfelelő kifejezést, b) tagadást és logikai kvantornak megfelelő kifejezést és c) az ágenssel koreferenciális kapcsolatban álló birtokos névmást tartalmaz. Ezenkívül megkísértem az ágens nélküli passzív mondatokat transzformáció segítségével előállítani és nekik az intuíciónak megfelelő interpretációt adni. Itt csak a b) esetet mutattam be részletesen, a hasonlóan részletes elemzések során bebizonyosodott, hogy az MG keretében jól szemléltethető, hogy az a) esetben a több logikai kvantor egymáshoz viszonyított hatókörének változása okozza a jelentéskülönbséget. Ennek megfelelően az ilyen típusú aktív mondatnak és passzív mondatnak két-két jelentése van, az elsődleges olvasatuk azonban eltérő. Ugyanez vonatkozik a b) esetre, vagyis az elsődleges olvasatok közti különbségért a tagadás és a kvantor egymáshoz viszonyított hatókörének megváltozása a felelős. Ami a c) esetet illeti, itt már a szintaktikai komponensben kimutatható a különbség, ugyanis az anyanyelvi beszélő agrammatikusnak tekinti az olyan passzív mondatot, amelyben a birtokos szerkezet és az ágens indexe azonos. Az ágens nélküli passzív mondatot nem transzformációs szabályok állítják elő (a fragmentum egyetlen transzfor-

mációt sem tartalmaz), és az IL-fordítása is megfelel az intuíciónak.

Számos egyéb tényező létezik még, amelyek a passzív és aktív szerkezetek szemantikai kapcsolatát befolyásolhatják, de a dolgozatban nem esett szó róluk. Ilyenek például az olyan mondatok, mint Jean a forcé Marie à emporter un sac és Jean a forcé un sac à être emporté par Marie, ez utóbbi nyilvánvalóan elfogadhatatlannak minősül az anyanyelvi beszélő számára. Véleményem szerint ezt a problémát inkább egy szemantikai megkülönböztető jegyeket tartalmazó grammatika lenne képes megoldani, mivel itt a forcer ige — melynek tárgya csak élő lehet — összeegyeztethetetlen az élettelen sac főnévvel. SERGE MELEUC (1981) egyébként éppen a lexikalista elmélet keretei között keresett és talált választ erre a kérdésre.

Másfajta problematikát jelent az úgynevezett mediális igék (verbes moyens) esete. Ezek közé sorolhatók többek között a mesurer, peser, sentir, coûter igék, illetve bizonyos használatuk. Ezek az igék tranzitív igeiként viselkednek, vagyis prepozíció nélküli névszói kifejezés állhat utánuk: Jean pèse 80 kilos, azonban passzív alakban elfogadhatatlanok: *80 kilos sont pesés par Jean. E problémának egyik lehetséges megoldása MG-keretben az is lehetne, hogy ezeket az igéket nem TV kategóriába sorolnánk. Ezt az a tény is indokolhatja, hogy a 80 kilos nem tárgya a mondatnak, mivel nem úgy kérdezzük rá, hogy *Que pèse Jean?, hanem úgy, hogy Combien pèse Jean?. Következésképpen a tárgynak látszó kifejezés nem T kategóriájú,

hanem valamilyen adverbium-szerű kategóriába lehetne sorolni. E probléma kidolgozása későbbi elemzések tárgya lehetne.

Bizonyos határozók is megváltoztatják a passzív illetve az aktív mondat jelentését. Ilyen például az a BENNETT (1976) által felvetett mondatpár, amely franciául így hangzik: Jean aime Marie volontairement és Marie est volontairement aimée de Jean. A franciában még szintaktikai jellegű problémát is rejtenek a mondatok, mivel a határozó igéhez viszonyított helyzete megváltozik. Lényegesebb azonban a jelentéskülönbség: az első esetben János önkéntességéről van szó, a másodikban pedig Máriaéről. MG-keretben egyelőre nem sikerült olyan interpretációt találni, amely kimutatja ezt a különbséget; valószínű, hogy amennyiben ez egyáltalán megvalósul, az csak a formációs és a speciális fordítási szabályok radikális átfogalmazásával történhet meg.

Felhasznált irodalom

BENNETT, M.: A Variation and Extension of a Montague Fragment of English. (Red.: Partee, B.H.) London, 1976.

DOWTY, D. — WALL, R. — PETERS, S.: Introduction to Montague Semantics. "Synthese Language Library"; P. Reidel Publishing Company, Dordrecht-Boston-London, 1981.

DUBOIS, J. — DUBOIS-CHARLIER, F.: Éléments de linguistique française: syntaxe. Collection "Langue et langage", Larousse, Paris, 1970.

GAZDAR, G. — SAG, I.A.: Passive and Reflexives in Phrase Structure Grammar. In: Formal Methods of the Study of Language (Red.: Groenendijk, I.A.G. — Jansen, T.M.V. — Stokhof, M.B.J.) Mathematish Centrum, Amsterdam, 1981.

MALECZKI MARTA: A természetes nyelvek szintaktikai szabályai és a Frege-i elv (Kézirat). Szeged, 1986.

MELEUC, S.: Passive en grammaire générative (Kézirat). Nanterre, Paris, 1981.

MONTAGUE, R.: The Proper Treatment of Quantification in Ordinary English. (in: Thomason, red., 1974.)

PARTEE, B.H. (red.): Montague Grammar. Academic Press, New York—San Francisco—London, 1976.

PARTEE, B.H.: Some Transformational Extensions of Montague Grammar. (in: Partee, 1976.)

SZABOLCSI ANNA: Megjegyzések a Montague-grammatikáról. NyK. 79, (1977) 157-175.

SZABOLCSI ANNA: Puszta főnév a fókuszban, avagy az elsőrendű predikátumkalkulus csapdája.

ÁNYT. XVI, (1985) 229-250.

THOMASON, R.H.: Introduction.

Formal Philosophy: Selected Papers by Richard Montague pp. 1-69. Red. R.H. Thomason, New Haven, Yale University, 1974.